

Michał M. Kosman

Aktywność polityczna mniejszości niemieckiej w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców w latach 1918–1929. Zarys zagadnienia

Abstrakt: Zmiany na mapie politycznej, jakie zaszły w Europie po I wojnie światowej, w szczególnym stopniu dotknęły obszar Bałkanów. Rezultatem wieloletnich dążeń do stworzenia wspólnego państwa Słowian południowych stało się Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców (SHS). Jego struktura demograficzna jednak sprawiła, że od początku stanęło w obliczu wewnętrznych konfliktów narodowościowych, zwłaszcza serbsko-chorwackich. Także sytuacja mniejszości narodowych była skomplikowana. Największą z nich byli Niemcy, których relacje z władzami Królestwa były pełne napięć, co w znacznym stopniu było pokłosiem I wojny światowej, gdy naród serbski doznał wielu cierpień ze strony państw centralnych. Celem artykułu jest omówienie sytuacji i politycznej działalności mniejszości niemieckiej w Królestwie SHS w latach 1918-1929 (przede wszystkim Partii Niemców jako największej reprezentacji politycznej tej mniejszości), tj. od zakończenia I wojny światowej do wprowadzenia rządów autorytarnych przez króla Aleksandra. Artykuł został oparty na literaturze niemieckiej, polskiej oraz angielskiej.

Słowa kluczowe: mniejszość niemiecka, Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców, Jugosławia, Partia Niemców (Partei der Deutschen), konflikty narodowościowe

Pierwsza wojna światowa, kończąca „długi wiek XIX”, przyniosła ogromne zmiany na mapie politycznej Europy. Rozpadło się imperium austro-węgierskie, tureckie, dwie rewolucje przeszły przez imperium rosyjskie. Na gruzach Cesarstwa Austro-Węgier powstały nowe państwa. Jednym z nich było Królestwo

Serbów, Chorwatów i Słoweńców (od 1929 r. Królestwo Jugosławii), które stanowiło rezultat marzeń południowych Słowian o stworzeniu własnego państwa. Skomplikowana mozaika narodowościowa Austro-Węgier i dawne migracje wewnątrz cesarstwa nie pozostały bez wpływu na strukturę etniczną państwa SHS. Znaczną część mieszkańców stanowiły mniejszości niesłowiańskie, spośród których najliczniejszą byli Niemcy. Ich skomplikowane stosunki z władzami SHS/Jugosławii były w znacznym stopniu pochodną zmagania I wojny światowej i okupacji ziem serbskich przez państwa centralne. Celem artykułu jest zarysowanie aktywności politycznej mniejszości niemieckiej w Królestwie SHS, której główną instytucjonalną emanacją była Partia Niemców (Partei der Deutschen), biorąca udział w życiu politycznym państwa zarówno na szczeblu centralnym, jak i lokalnym. Cezura otwierająca wywód jest tożsama z utworzeniem państwa SHS (1 grudnia 1918 r.), końcową zaś wyznacza zawieszenie konstytucji i rozwiązanie partii politycznych przez króla Aleksandra (6 stycznia 1929 r.) i nadanie państwu nowej formy – Królestwa Jugosławii (3 października 1929 r.).

Bolesne dziedzictwo I wojny światowej

Okres poprzedzający wybuch wojny obfitował w spory i konflikty na Bałkanach – aneksja Bośni i Hercegowiny przez Austro-Węgry w 1908 r. i dwie wojny w latach 1912-1913 okazały się zarzewiem nieufności, która znów zapanowała w tym niespokojnym od wieków regionie. Kulminacją napięcia pomiędzy Wiedniem a Belgradem stało się zabójstwo następcy tronu Austro-Węgier arcyksięcia Ferdynanda w Sarajewie przez serbskiego studenta Gavrilo Principa 28 czerwca 1914 r. Przyjęcie niemal wszystkich warunków austriackiego ultimatum przez oskarżaną o inspirowanie zamachu Serbię nie powstrzymało Wiednia od podjęcia działań militarnych. Wydarzenia te otworzyły drogę do czteroletnich, wyniszczających Europę działań wojennych.

Dotknęły one w ogromnym stopniu Serbię, która stała się obiektem ataku Austro-Węgier, a od jesieni 1915 r. także Niemiec i Bułgarii. Znajdujące się w kleszczach wrogich armii siły serbskie były zmuszone do odwrotu przez nieprzyjazne góry Albanii w stronę Adriatyku. Wraz z wojskami następowała także ewakuacja ludności cywilnej. Mróz, choroby, wycieńczenie i głód pochłonęły około 300 tys. ofiar wśród żołnierzy i cywilów¹. Resztki armii serbskiej, które dotarły do Adriatyku, przedostały się na Korfu, gdzie zostały wzmocnione i zreorganizowane. Ów exodus stał się ważnym składnikiem martyrologicznej pamięci Serbów, wpływającym antagonizacyjnie na stosunek do Niemców po I wojnie światowej.

¹ A. Giza, *Narodziny i rozpad Jugosławii*, Szczecin 1994, s. 94-95.

W okresie działań wojennych nabierała realnego kształtu idea wspólnego państwa południowych Słowian. Jeszcze u schyłku 1914 r. na emigracji ukonstytuował się tzw. Komitet Jugosłowiański, skupiający wcześniejszych przedstawicieli życia politycznego z Austro-Węgier. W kwietniu 1915 r. w Londynie państwa Ententy zawarły z Włochami traktat przewidujący oddanie im fragmentów terytoriów Austro-Węgier, tj. części Dalmacji i Istrii. Stwarzało to sytuację potencjalnego sporu pomiędzy Włochami a będącą na razie w fazie politycznych projektów działaczy niepodległościowych – Jugosławią. Wśród nich zresztą także nie było zgody co do konstrukcji polityczno-narodowościowej przyszłego państwa. Szybko zarysowały się rozbieżności pomiędzy urzędującym na Korfu serbskim rządem kierowanym przez Nicolę Pasića i regenta Aleksandra z jednej strony a Komitetem Jugosłowiańskim z drugiej. Ten pierwszy bliższy był koncepcji państwa, które realizowałyby idee wielkoserbskie, z kolei Komitetowi Jugosłowiańskiemu bliższe były projekty federacyjne, oznaczające konstrukcję polityczną równoważącą wpływy poszczególnych narodów południowosłowiańskich. Oba podmioty ogłosiły 20 lipca 1917 r. na Korfu wspólną deklarację, zmierzającą do ich zjednoczenia pod berłem serbskiej dynastii Karadziordziewiczów. Nieco wcześniej, w maju 1917 r., ogłoszona została odezwa działającego w ramach parlamentu Austro-Węgier tzw. Klubu Jugosłowiańskiego, opowiadająca się z kolei za zjednoczeniem Słowian południowych pod berłem Habsburgów. Ta ostatnia koncepcja w następstwie coraz bardziej widocznej słabości naddunajskiej monarchii i rysującej się porażki państw centralnych nie miała jednak szans realizacji. U schyłku działań wojennych, na początku października 1918 r. w Zagrzebiu ogłoszono powstanie Rady Narodowej Serbów, Chorwatów i Słoweńców, która pod koniec tego miesiąca zadeklarowała utworzenie wspólnego państwa z części ziem Austro-Węgier. Tymczasem sytuację w regionie skomplikowało zajęcie Puli, Rijeki, Zadaru i Triestu – terytoriów, do których rościli sobie prawo działacze południowosłowiańscy – przez siły włoskie. 24 listopada 1918 r. Rada Narodowa SHS ogłosiła zjednoczenie z Serbią, wkrótce takie same decyzje podjęte zostały w Wojwodinie i Czarnogórze. Ostatecznie 1 grudnia 1918 r. proklamowane zostało Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Państwotwórcza idea południowych Słowian przekształciła się tym samym w byt polityczny².

Działania wojenne, gehenna w trakcie wspomnianego marszu nad Adriatyk i ewakuacji na Korfu oraz lata okupacji wryły się mocno w pamięć Serbów. Podbiły kraj został podzielony na strefy okupacyjne austro-węgierską i bułgarską. Wacław Felczak i Tadeusz Wasilewski oceniają, że do miejsc odosobnienia – więzień

² L. Podhorodecki, *Jugosławia. Dzieje narodów, państw i rozpad federacji*, Warszawa 2000, s. 141-151.

i obozów koncentracyjnych – trafiło około 150 tys. mieszkańców Serbii. Terror dotknął także ludność serbską i chorwacką w Bośni i Hercegowinie, Dalmacji i Wojwodinie. Według wymienionych autorów, w obozach koncentracyjnych w samej Bośni straciło życie około 10 tys. osób. Odbływały się liczne procesy działaczy życia politycznego, społecznego i kulturalnego³. Okupacja państw centralnych pozostawiła trwały ślad w serbskiej pamięci, który musiał w następnych latach rzutować na stosunek władz państwa SHS do mniejszości niemieckiej.

W ciągu kilku lat po zakończeniu I wojny światowej, na podstawie porozumień międzynarodowych, ukształtowała się sytuacja geopolityczna Królestwa SHS. Jednym z nich był traktat z Saint-Germain (19 września 1919 r.), który określił granice z Austrią. Królestwu SHS przypadła znaczna część Krainy, południowa Styria włącznie z Mariborem i fragment Karyntii. W następstwie plebiscytu (10 października 1920 r.) Austrii przypadła południowa Karyntia z Klagenfurtem. Granica z Węgrami została ustalona w traktacie z Trianon (4 czerwca 1920 r.). Państwo SHS otrzymało Chorwację ze Sławonią, dużą część Wojwodiny z Baranią i Baczką. Z kolei traktat zawarty w Rapallo z Włochami 12 listopada 1920 r. w praktyce sankcjonował włoskie zdobycze terytorialne, tj. Istrię, zachodnią Krainę, Rijekę i Zadar. Niewielkie korekty graniczne przeprowadzono także w wyniku traktatu z Neully (27 listopada 1919 r.) z Bułgarią. Z kolei Banat został 24 listopada 1923 r. podzielony pomiędzy państwo SHS a Rumunię. Zmiany terytorialne miały konsekwencje dla kształtowania mozaiki etnicznej młodego państwa. Królestwo SHS ponadto 10 września 1919 r. podpisało traktat o mniejszościach narodowych, który przyznawał im m.in. prawa w zakresie pielęgnowania własnej kultury i języka w przestrzeni publicznej. Następnie 5 grudnia 1919 r. Królestwo SHS zawarło z państwami Ententy odrębny traktat dotyczący mniejszości narodowych⁴.

Młode państwo od początku naznaczone było piętnem sporów pomiędzy tytułarnymi narodami. Wypada zresztą zauważyć, że precyzyjne przytoczenie danych o strukturze narodowościowej Królestwa SHS nie jest łatwe (choćby w literaturze polskiej podawane są rozbieżne dane, zwłaszcza co do liczby Serbów i Chorwatów), bowiem spis powszechny z 1921 r. nie uwzględniał podziału na narodowości. Pojawiły się w nim natomiast kryteria językowe i wyznaniowe,

³ W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugosławii*, Wrocław 1985, s. 425.

⁴ Z. Janjetović, *Die jugoslawische Minderheitspolitik zwischen den beiden Weltkriegen*, [w:] *Vom „Verschwinden“ der deutschsprachigen Minderheit. Ein schwieriges Kapitel in der Geschichte Jugoslawiens 1941-1955*, wyd. Stiftung Flucht, Vertreibung, Versöhnung i Donauschwäbisches Zentralmuseum, 2016, http://deutsche-gemeinschaft.eu/wp-content/uploads/2017/02/SFVV_Verschwinden_dt_0930_FINAL-w.-COVER.pdf s. 27.

które mogły stanowić podstawę do wskazań dotyczących liczebności poszczególnych nacji. Wypada w tym miejscu przywołać dane wynikające z obliczeń znawcy tego problemu, Ivo Banaca, który – opierając się na danych ze spisu z 1921 r. – podaje następującą liczebność poszczególnych narodów wśród bez mała 12 mln mieszkańców państwa SHS: Serbowie – 4,666 mln (38,83%), Chorwaci – 2,857 mln (23,77%), Słoweńcy – 1,025 mln (8,53%), bośniaccy muzułmanie – 728 tys. (6,05%), Macedończycy lub Bułgarzy – 586 tys. (4,87%)⁵. Ustawa zasadnicza z czerwca 1921 r. określała państwo jako monarchię konstytucyjną pod berłem Karadziordzewiczów.

Dominacja Serbów w przestrzeni publicznej u zarania Królestwa SHS rodziła sprzeciw ze strony Chorwatów i Słoweńców, opowiadających się za federalistycznym modelem państwa. Znamienny był fakt, iż niemal wszystkie wielkie partie polityczne opierały się na kryterium narodowym. Wyjątkiem była Komunistyczna Partia Jugosławii, która jednak została zdelegalizowana już w 1921 r. Poza nią zatem do najbardziej znaczących partii należały serbskie Partia Radykalna oraz Partia Demokratyczna, Chorwacka Republikańska Partia Chłopska (później Chorwacka Partia Chłopska), Słoweńska Partia Ludowa czy Organizacja Muzułmanów Jugosłowiańskich. W sierpniu 1921 r., po śmierci króla Piotra, tron objął Aleksander Karadziordzewicz. Królowi przysługiwały znaczne uprawnienia, jak np. mianowanie premiera, zwoływanie i rozwiązywanie parlamentu (Skupstiny), inicjatywa ustawodawcza, zatwierdzanie ustaw, kierowanie siłami zbrojnymi⁶. Unitarny charakter państwa, sankcjonowany przez konstytucję, stał się źródłem napięć, zwłaszcza pomiędzy Serbami a Chorwatami. Personifikując owe spory można zauważyć, że do głównych zwolenników unitaryzmu, oprócz samego króla, należał reprezentujący Partię Radykalną wielokrotny premier Nikola Pašić, zaś uosobieniem idei federalistycznych stał się kierujący Chorwacką Republikańską Partią Chłopską Stepan Radić.

Sytuacja Niemców na tle politycznych przeobrażeń Królestwa SHS

Niemiecka obecność na południowych Bałkanach datuje się co najmniej od XIV w., kiedy to hrabiowie z Karyntii osadzali niemieckich chłopów w okolicach Kočevje (Gottschee) na obszarze dzisiejszej Słowenii. Jednak na większą

⁵ M. Klemenčič, M. Žagar, *The Former Yugoslavia's Diverse People. A Reference Sourcebook*, Santa Barbara 2004, s. 105. Dane przytoczone za: I. Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, New York 1993.

⁶ W. Felczak, T. Wasilewski, op. cit., s. 440-441.

skalę zjawisko migracji niemieckiej zaczęło się dopiero w XVIII w. Wiązało się to z poważnymi zmianami geopolitycznymi w tym regionie. Wyrażały się one zmianą układu sił – stopniowym wypieraniem Imperium Osmańskiego z Bałkanów i poszerzaniem stanu posiadania monarchii habsburskiej. Wojny z Turcją, zakończone porozumieniami pokojowymi w Karłowicach (1699) i Pożarevacu (1718)⁷ oraz zmiany terytorialne spowodowały, iż Wiedeń zachęcał mieszkańców cesarstwa do osiedlania się na przyłączonych terenach – zwłaszcza w Sławonii, Banacie czy Baczce. Najliczniejsze fale migracyjne objęły lata 1720-1740 oraz 1766-1773. Ich efektem był stały wzrost liczby ludności niemieckiej na Bałkanach – w 1880 r. ok. 364 tys., natomiast u progu I wojny światowej w 1910 r. około 426 tys. osób⁸. W powszechnym obiegu pojawił się określający niemieckich osadników termin *Donauschwaben*.

Rozpad Austro-Węgier w wyniku I wojny światowej spowodował, iż bałkańscy Niemcy znaleźli się na obszarze kilku państw, m.in. Królestwa SHS. Jeszcze u schyłku działań wojennych przeważały wśród nich obawy przed włączeniem do rodzącego się państwa południowych Słowian. Znaczna ich część orientowała się na Węgry⁹. W reakcji na zajęcie we wrześniu 1918 r. przez wojska serbskie zamieszkiwanej przez ponad 20 tys. Niemców Timisoary (niem. Temeswar; dziś w Rumunii) i całego Banatu, 3 listopada 1918 r. wydali odezwę, w której opowiedzieli się za włączeniem Banatu do Węgier. Krok ten w następstwie porażki państw centralnych nie miał większego znaczenia, niemniej jednak w obliczu rysującego się sporu jugosłowiańsko-rumuńskiego o Banat obie strony dokładały starań o przychylność tamtejszych Niemców. Jednym z jej przejawów było mianowanie 12 lutego 1919 r. żupanem Timisoary czołowego przedstawiciela tamtejszej mniejszości Reinharda Heegna. W kolejnych miesiącach wśród czołowych przedstawicieli mniejszości przewijały się koncepcje odrębnego Banatu i Baczki pod protektorem francuskim czy wyrażona w manifeście z 10 sierpnia 1919 r. chęć przyłączenia do Rumunii. Wcześniej jednak podparyska konferencja pokojowa przesądziła o podziale Banatu i Baczki pomiędzy Rumunię i Królestwo SHS. Timisoara przypadła Rumunii.

⁷ F. Wilhelm, *Rumaer Dokumentation 1745-1945. Mittelpunkt der deutschen Bewegung in Syrien, Slawonien und Kroatien*, Band II, Stuttgart 1997, s. 262-263.

⁸ J. Böhm, *Die deutsche Volksgruppe in Jugoslawien 1918-1941. Innen- und Außenpolitik als Symptome des Verhältnisses zwischen deutscher Minderheit und jugoslawischer Regierung*, Frankfurt am Main 2009, s. 69.

⁹ C. Bethke, *Die Einwanderung und die Kirchen: Dimensionen und Grenzen der Integration am Beispiel der „Schwaben“ in Kroatien vor 1933*, [w:] *Kirche und Gruppenbildungsprozesse deutscher Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1918-1933*, red. R. Bendel, R. Pech, N. Spannberger, Berlin 2015, s. 199.

Wspomniany wcześniej spis powszechny z 31 stycznia 1921 r. wskazywał, iż Niemcy stanowią najliczniejszą mniejszość narodową w Królestwie SHS. Liczba 505 790 mieszkańców przekładała się na 4,22% ludności młodego państwa. Na kolejnych miejscach znaleźli się Węgrzy (468 tys., 3,9%) i Albańczycy (440 tys. 3,67%). W samym Banacie na początku lat 20. Niemcy liczyli powyżej jednej czwartej ludności. W kilku miejscowościach stanowili większość ludności: Vršac (Werschetz) – 13 556 osób, Žombolj (Hatzfeld, od 1923 r. w Rumunii pod nazwą Jimbolia) – 8088, następnie Pančevo (Pantschowa) – 7467, Bela Crkva (Weißkirchen) – 6062. W mniej zwartych niż w Banacie i Baczce skupiskach Niemcy zamieszkiwali Syrmie, Sławonię i Chorwację oraz północną Bośnię¹⁰. Pod względem wyznaniowym wyraźnie wśród nich dominowali katolicy, stanowiący aż 76,7% ludności niemieckiej¹¹.

Stopniowo rozwijało się życie polityczne w Królestwie SHS. Wybory w 1920 r. wyłoniły parlament, w którym najwięcej miejsc obsadziły serbskie Partia Radikalna i Partia Demokratyczna, ponadto Komunistyczna Partia Jugosławii¹², Chorwacka Republikańska Partia Chłopska, Słoweńska Partia Ludowa oraz Organizacja Muzułmanów Jugosłowiańskich. Dnia 28 czerwca 1921 r. uchwalona została konstytucja (tzw. widowańska, od dnia św. Wita), która sankcjonowała unitarny model państwa. Fakt ten niósł spory potencjał konfliktowy, powodując otwarty bojkot ustawy zasadniczej ze strony chorwackiej.

Niemieckie siły polityczne, które byłyby zdolne do rywalizacji wyborczej, w chwili pierwszej elekcji nie były jeszcze uformowane, zresztą prawa wyborcze Niemcy otrzymali dopiero w 1922 r. Niemniej jednak już we wrześniu 1919 r. w Nowym Sadzie utworzone zostały niemieckie wydawnictwo i drukarnia, zaś w październiku rozpoczęto druk pisma „Das Deutsche Volksblatt”¹³, które od początku postawiło sobie za cel poprawę sytuacji Niemców w państwie SHS. Z kolei 20 czerwca 1920 r., także w Nowym Sadzie, powołano do życia Szwabsko-Niemiecki Związek Kultury (Schwäbisch-Deutsche Kulturbund, SDKB). Organizował on wykłady, szkolenia, zbiory biblioteczne czy rozmaite wydarzenia artystyczne¹⁴.

¹⁰ J. Böhm, op. cit., s. 63-71.

¹¹ M. Zakić, *Ethnic Germans and National Socialism in Yugoslavia in World War II*, Cambridge 2017, s. 33. Na temat kwestii wyznaniowych w Jugosławii międzywojennej zob. R. Radić, *Religion in a multinational state: the case of Yugoslavia*, [w:] *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918-1992*, red. D. Djokić, London 2003, s. 196-204.

¹² Po delegalizacji partii jej członkowie utracili mandaty parlamentarne.

¹³ C. Bethke, *Gab es „Jugoslawiendeutsche“? Regionale Spezifika und nationale Integrationsprozesse deutscher Minderheiten im Gebiet des südslawischen Sattates (1918-1948)*, [w:] *Vom „Verschwinden“...*, s. 43.

¹⁴ H.U. Wehler, *Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die deutsche Minderheit 1918-1978*, Göttingen 1980, s. 28.

Jednocześnie dojrzewała koncepcja utworzenia partii politycznej. 25 kwietnia 1921 r. doszło do spotkania około trzydziestu działaczy z różnych regionów państwa SHS, którego efektem stało się powołanie do życia Partii Niemców (Partei der Deutschen, PdD). Na czele organizacji stanęli Ludwig Kremling i Reinhard Heegn. Do PdD dołączyła działająca w słoweńskim Kočevje (Gottschee) Partia Chłopska (Gottscheer Bauernpartei). Od początku nawiązano bardzo ściśle personalne i programowe związki pomiędzy PdD a SDKB. Jednym z założycieli PdD był kierujący SDKB Georg Grassl. PdD od początku działalności postawiła na twardą retorykę, wynikającą z objawianego przez mniejszość poczucia ucisku ze strony władz centralnych. PdD zadeklarowała dążenie do „utrzymania niemieckości i wyzwolenie z politycznego uciemnienia”¹⁵. Kilka miesięcy później, 29 stycznia 1922 r. w „Das Deutsche Volksblatt” ukazała się odezwa PdD, apelująca o zjednoczenie wszystkich Niemców z Królestwa SHS w jednej organizacji politycznej, która mogłaby skutecznie walczyć o realizację postulatów mniejszości.

Do połowy 1922 r. powstawały liczne lokalne struktury PdD w Banacie, Baczce i Syrmii. Pierwszy zjazd PdD odbył się 17 grudnia 1922 r. w Żombolj (niem. Hatzfeld, jak wcześniej wspomniano – w 1923 r. przekazanej Rumunii, odtąd znanego jako Jimbolia), gromadząc około 4-5 tys. uczestników. Na fotel przewodniczącego wybrany został Ludwig Kremling, piastujący tę funkcję aż do rozwiązania PdD w 1929 r. Jego zastępcami zostali Stefan Kraft, Hans Moser i Michael Theiß. Efektem zjazdu były dwie deklaracje. Pierwsza z nich zapewniała o lojalności wobec państwa, druga natomiast upoważniała władze partii do wszelkich działań zmierzających do współpracy z władzami i poszczególnymi partiami politycznymi na rzecz realizacji celów PdD. Na zjeździe sformułowano również program partii, który sprowadzał się do kilku zasadniczych postulatów, gwarantujących prawa polityczne, ekonomiczne i kulturalne. Wśród nich należy wymienić:

- Przyznanie Niemcom prawa wyborczego, zarówno czynnego jak i biernego, do parlamentu i zgromadzeń lokalnych i szeroko rozumianych praw w zakresie działalności politycznej.
- Włączenie ludności niemieckiej do reformy rolnej, w tym celu przedstawiciele mniejszości powinni również uczestniczyć w pracach specjalnych komisji agrarnych zajmujących się tym zagadnieniem.
- Zaprzestanie sekwestracji niemieckiego mienia i zagwarantowanie, że nie będzie ono traktowane jak wroga własność.
- Zapewnienie możliwości używania języka niemieckiego w przestrzeni publicznej, zaś w szczególności: w kontaktach urzędowych, także w formie pisemnej

¹⁵ J. Böhm, op. cit., s. 78.

(obwieszczenia, napisy), dopuszczenie przedstawicieli mniejszości niemieckiej do urzędów publicznych zarówno na szczeblu lokalnym, jak i centralnym.

- Swoboda działalności w przestrzeni kulturalnej, społecznej i gospodarczej, w tym edukacji w języku niemieckim, swoboda działalności handlowej opartej na przejrzystych przepisach prawnych, itp.

Połączenie tych postulatów narodowych z zapewnieniami o lojalności wobec państwa i deklaracją gotowości do współpracy z krajowymi siłami politycznymi wydawało się świadectwem narastającego pragmatyzmu mniejszości. Ówczesny premier Nikola Pašić odpowiedział pojednawczo na postulaty zjazdu PdD, obiecując życzliwe podejście do mniejszości niemieckiej pod warunkiem, że partia nie będzie współpracować z formacjami politycznymi opozycyjnymi wobec Partii Radykalnej.

W ciągu kilku tygodni następujących po zjeździe rozpoczęło się intensywne tworzenie w Banacie lokalnych struktur PdD, co wiązało się z przygotowaniami do przewidywanych wkrótce wyborów parlamentarnych. Nastąpiły one 18 marca 1923 r. Były to pierwsze wybory, w których mogli wziąć udział przedstawiciele mniejszości niemieckiej¹⁶. Kandydaci PdD uzyskali największe poparcie w następujących okręgach: Sombor – 13 852 głosów, Kikinda – 7626, Maribor – 5981, południowy Banat – 5598, Nowy Sad – 5500, Syrmia – 4010, Subotica – 848. Wynik 2,5% w skali kraju potraktowano jako spore rozczarowanie, biorąc pod uwagę ponad czteroprocentowy odsetek ludności niemieckiej w państwie. Wynikało to z różnych czynników, m.in. rozproszenia ludności niemieckiej poza Wojwodiną i Mariborem, jak również niespójności ruchu narodowego i poparcia części niemieckich mieszkańców państwa SHS dla innych sił politycznych. Niemniej jednak z list PdD wybranych zostało ośmiu posłów: Stefan Kraft (stanął na czele klubu poselskiego PdD), Hans Moser, Josef Täubel, Samuel Schumacher, Simon Bartmann, Peter Heinrich, Wilhelm Neuner i Franz Schauer. To, co można określić jako zapowiedzi co najmniej życzliwej neutralności wobec rządu Pašicia, potwierdziło się w umiarkowanym poparciu dla rządu po wyborach i dystansowaniu się od jawnie opozycyjnego stanowiska. Ta zapowiedź względnie stabilnych relacji pomiędzy mniejszością niemiecką a władzami centralnymi trudna jednak była do zrealizowania. Przedstawiciele mniejszości skarżyli się na brak faktycznego odzewu na ich postulaty. Dochodziło do wrogich ekscesów, jak np. zamieszki w kwietniu 1924 r. w Novim Vrbasie (Neu-Werbass) czy akty przemocy w starciu pomiędzy osadnikami serbskimi (tzw. dobrowolcami, przeważnie byłymi jeńcami wojennymi) a chłopami niemieckimi w Lazarevie 2 maja 1924 r. Takich przypadków było

¹⁶ *Die „Deutschen“ in Slowenien (1918–1955). Kurzer Abriss*, red. D. Nečak, Ljubljana 1998, s. 12.

znacznie więcej. Poszkodowanymi bywali także posłowie niemieccy, jak np. Stefan Kraft. Wskutek rozmaitych działań pogarszała się sytuacja materialna wielu niemieckich mieszkańców państwa SHS. Następowaly częste sekwestracje majątków, nacjonalizacja bądź konfiskata mienia lokalnych instytucji niemieckich czy też równie dotkliwe wyłączenie z reformy rolnej¹⁷, ogłoszonej jeszcze w 1919 r.

W tej napiętej z punktu widzenia mniejszości atmosferze odbyły się kolejne wybory parlamentarne w lutym 1925 r. PdD otrzymała łącznie 45 621 głosów poparcia, co stanowiło zaledwie 1,9% w skali kraju. W poszczególnych okręgach poparcie przedstawiało się następująco: Sombor – 11391 głosów, Kikinda – 8299, południowy Banat – 6991, Nowy Sad – 6105, Syrmia – 5200, Maribor – 4387, Subotica – 1358, Virovitica – 880. W następstwie wyborów w Skupsztinie znalazło się pięciu posłów PdD: Stefan Kraft, Hans Moser, Wilhelm Neuner, Samuel Schumacher i Georg Grassl.

W tej kadencji reprezentanci PdD w różnych jej okresach poszukiwali współpracy bądź to z obozem rządowym, bądź z kręgami opozycyjnymi. Początkowo tworzyli wspólny klub z federalistami czarnogórskimi, później z kilkoma posłami Serbskiej Partii Chłopskiej, gdzie współprzewodniczącym był Stefan Kraft. Nie oznaczało to jednak automatycznie ścisłej współpracy. Stefan Kraft w październiku 1926 r. deklarował pragnienie kooperacji z każdą siłą polityczną skłonną poprzeć niemieckie postulaty. Aktywność posłów PdD w określonych sytuacjach wskazywała, że nie mieli oni spójnego stanowiska w kwestii współpracy z rządem bądź opozycją, prezentując zbliżony dystans do obu stron. Przykładu dostarczyło choćby inauguracyjne posiedzenie parlamentu 7 marca 1925 r., gdy niemieccy deputowani, pozostając w sali plenarnej nie wykazali solidarności z posłami opozycyjnymi, którzy ją opuścili w ferworze debaty; z drugiej strony wstrzymali się w trakcie wyboru przewodniczącego parlamentu. Potrafili także w kontrowersyjnych sytuacjach występować w obronie deputowanych Chorwackiej Partii Chłopskiej, do której wrogo byli nastawieni serbscy posłowie¹⁸.

W lipcu 1925 r. pojawiły się symptomy poprawy w relacjach między Serbami a Chorwatami, gdy Partia Radykalna i Chorwacka Partia Chłopska zawiązały koalicję. Stjepan Radić, lider Chorwatów, otrzymał wówczas tekę ministra oświaty. Niemcy z uwagą obserwowali te procesy. Stefan Kraft popierał rozwój wypadków torujących drogę do pojednania narodów Królestwa SHS. Nie ustawały jednak skargi przedstawicieli PdD na działania władz, np. zamykanie niemieckich szkół czy dławienie przedsiębiorczości wysokimi podatkami. Szczególne kontrowersje wzbudzały konfiskaty niemieckich placówek, jak np. Domu Nie-

¹⁷ Ibidem, s. 10-11.

¹⁸ J. Böhm, op. cit., s. 75-95.

mieckiego w słoweńskim Cejle czy Teatru Niemieckiego w Mariborze. Porównania położenia jugosłowiańskich Niemców z sytuacją ich rodaków w rumuńskim Banacie (duże ich skupisko wciąż znajdowało się w Timisoarze) z perspektywy PdD wypadały na niekorzyść tych pierwszych. Skarżono się ponadto na trudności piętrzone przed niemieckim stowarzyszeniem rolniczym Agraria, którego celem było wspieranie rolników niemieckich m.in. poprzez system kredytów¹⁹. Zarzuty dotyczyły też uniemożliwiania utworzenia większego banku niemieckiego, który mógłby wspierać przedsiębiorczość mniejszości. Tego rodzaju pretensje zawierało m.in. wystąpienie Krafta na początku marca 1926 r. podczas debaty budżetowej w parlamencie i później w wypowiedziach innych posłów niemieckich. Opisywali oni przypadki napadów na Niemców przy bierności władz, niewystarczające dotacje na kościół ewangelicki, aresztowania, odbieranie obywatelstwa, zamykanie niemieckich organizacji rolniczych itp. Niemieccy deputowani duże nadzieje pokładali w nowym ministrze oświaty, przywódcy Chorwatów S. Radiciu, którego wypowiedzi zdawały się wskazywać na większą otwartość wobec postulatów niemieckich w zakresie nauczania w rodzimym języku. Jednak wspólne serbsko-chorwackie rządy od początku naznaczone były piętnem konfliktów wewnątrzkoalicyjnych, co rzutowało dysfunkcjonalnie na działania państwa, a tym samym na realizację niemieckich postulatów.

Kolejne wybory parlamentarne odbyły się 11 września 1927 r. Na listę PdD oddano 49 849 głosów, co stanowiło 2,2% poparcia. Partia wprowadziła do Skupstiny sześciu posłów: Simona Bartmanna, Georga Grassla, Stefana Krafta, Hansa Mosera, Wilhelma Neunera i Samuela Schumachera. Sporą bolączką z perspektywy PdD wciąż jednak był fakt, że wielu Niemców zamieszkujących Królestwo SHS nie utożsamiało się z partią mniejszości, często oddając głos na inne ugrupowania. Niewiele tu pomagały apele PdD wzywające mniejszość niemiecką do jedności. Także stosunki z wciąż dominującą na scenie politycznej Partią Radykalną stawały się coraz bardziej nieprzychylnie, pomimo względnie dobrych relacji obu środowisk jeszcze przed samymi wyborami. Najważniejszą kwestią sporną wciąż były problemy szkolnictwa niemieckiego. Aby wzmocnić swój przekaz, w dniu 8 stycznia 1928 r. powołano w Nowym Sadzie złożeń z różnych środowisk niemieckich (nie tylko PdD) Radę Ludową (Volksrat), która miała bardziej dobitnie upominać się o interesy mniejszości. Na jej czele stanął Ludwig Kremling²⁰. Był to już jednak okres, w którym napięcia na scenie politycznej południowo-słowiańskiego państwa osiągnęły trudny do opanowania poziom. 20 czerwca 1928 r. serbski poseł Puniša Račić zastrzelił w Skupstynie dwóch chorwackich posłów

¹⁹ H.U. Wehler, op. cit., s. 29-32.

²⁰ J. Böhm, op. cit., 96-103.

i ranił trzech innych, w tym – śmiertelnie – samego Stjepana Radića. Po kilku kolejnych miesiącach król Aleksander postanowił 6 stycznia 1929 r. przerwać kryzys polityczny poprzez zawieszenie konstytucji z 1921 r., wprowadzając tym samym rządy autorytarne. Początek rządów silnej ręki oznaczał z czasem również zakończenie legalnej działalności partii politycznych, w tym Partii Niemców.

* * *

Południowosłowiańskie Królestwo SHS od początku swego istnienia stało w obliczu problemów, które były udziałem wielu państw ówczesnej Europy. Napięcia na tle narodowościowym nie były niczym odosobnionym w warunkach powojennej traumy. Jednak skomplikowana mozaika narodowościowa (zauważmy ponadto, iż żadna nacja nie liczyła bezwzględnej większości) powodowała, iż tego rodzaju problemy dotyczyły młode państwo w stopniu szczególnym. Świeża wśród Serbów była pamięć cierpień doznanych podczas wielkiej ewakuacji przez nieprzychylną im Albaniję nad Adriatyk w 1915 r. czy twardej okupacji ze strony Austro-Węgier. Wydarzenia te zaważyły negatywnie na stosunku władz państwowych do półmilionowej mniejszości niemieckiej. Od początku lat 20. XX w. starała się ona organizować w celu skuteczniejszej realizacji swoich interesów. Główną rolę odgrywały na tym polu Partia Niemców (Partei der Deutschen) i Szwabsko-Niemiecki Związek Kultury (Der Schwäbisch-Deutsche Kulturbund). Ta pierwsza trzykrotnie stawała w szranki wyborcze (1923, 1925, 1927), wprowadzając od pięciu do ośmiu posłów w poszczególnych kadencjach. Ta niewielka reprezentacja dysponowała jednak zbyt skromnym wpływem na działania ustawodawcze, aby móc skutecznie lobbować za rozwiązaniami satysfakcjonującymi mniejszość niemiecką. Jednocześnie PdD na szczeblu parlamentarnym starała się unikać otwartych sporów z głównymi antagonistami jugosłowiańskiej sceny politycznej – partiami serbskimi i chorwackimi. Nie uchroniło to jej od pewnego rodzaju etykietek politycznych – w różnych okresach obie strony zarzucały jej, że sprzyja bądź to serbskiej Partii Radykalnej, bądź Chorwackiej Partii Chłopskiej. W omawianym okresie dominował zatem stan napięcia pomiędzy mniejszością niemiecką a władzami Królestwa SHS. Wielu jej przedstawicieli później – w latach 30. – przystępowało do pronazistowskiego ruchu Odnowicieli (Erneuerer), a w okresie II wojny światowej pełniło różne funkcje we władzach splamionego zbrodniczą polityką Niezależnego Państwa Chorwackiego lub też uczestniczyło w zbrodniach wojennych²¹.

²¹ Zob. D. Guštin, V. Prebilič, *Die Rechtslage der deutschen Minderheit in Jugoslawien 1944 bis 1946*, [w:] *Deutschsprachige Minderheiten 1945. Ein europäischer Vergleich*, red. M. Kittel, H. Möller, J. Pešek, O. Tüma, München 2007, s. 299-303.